

Eller att likartade händelser inträffar gång på gång. Men Nietzsche menade antagligen något mer eller något annat. Vad?

Ekerwald kommenterar citatet på följande sätt: "Allt kommer tillbaka. Det förflutna är futurum. Vilken ro faller det inte över ens tänkesätt i samma stund man accepterar 'tyngdpunkten'. Då lever man redan i evigheten. Att säga ja till tillvaron blir under sådana omständigheter totalt invändningsfritt" (s 164).

Det finns knappast något belägg för detta i citatet. Var får han det ifrån? Och vad menas egentligen? Anser Nietzsche att hela världshistorien upprepas gång på gång i oändlighet på ett i detalj likartat sätt? Det är svårt att se att detta skulle göra någon som helst skillnad. Man kan undra om det ens är begripligt, ty det tycks ju innebära att varje händelse inträffar både före och efter sig själv. Är inte detta omöjligt av rent begreppsliga skäl? Eller är poängen bara att varje världshistoria åtföljs av en "likartad" (men inte identisk) världshistoria? I så fall är det förflutna inte futurum, och de olika "världshistorierna" blir ju då egentligen bara delar av en och samma oändliga världshistoria. Vad är vunnit med detta? Varför skulle det falla någon ro över ens tänkesätt om man "accepterar" detta? Hur kan det motivera ett ja till tillvaron? Man skulle önska att Ekerwald hade gjort ett försök att förklara detta, men det gör han tyvärr inte.

Flera exempel av liknande slag skulle kunna ges. Överhuvud taget är mitt intryck att Ekerwalds bok har mycket litet att erbjuda den som vill lära sig något om Nietzsches filosofi, och jag har svårt att tro att den ens kan göra någon läsare nyfiken på detta ämne. Däremot innehåller den som sagt en mängd detaljer om Nietzsches liv. Här vittnar boken om sin författares grundlighet och lärdom.

Lars Bergström

Folke Tersman: *Reflective equilibrium. An Essay in Moral Epistemology*, Acta Universitatis Stockholmiensis, Stockholm Studies in Philosophy 14, Almqvist & Wiksell International, Stockholm 1993.

I sin nyligen framlagda doktorsavhandling utvecklar Tersman en moralisk epistemologi av koheretistiskt snitt. Moraliska uppfattningar grundas genom sina relationer till andra uppfattningar och övertygelser – genom det övertygelsesammanhang som de ingår i. Det behövs ingen arkimedisk punkt; det är sammanhanget som rättfärdigar.

Avhandlingen är ett gott stycke arbete. Den är ovanligt välskriven, välgörande kortfattad, samtidigt som den innehåller flera spännande uppslag, kloka synpunkter och skarpsinniga resonemang. Den är också ett gott prov på författarens

beläsenhet. Han har gått igenom det mesta av den omfattande litteratur som finns på området – åtminstone såvitt jag har kunnat bedöma. Eller rättare sagt, såvitt en dator kan bedöma en sådan fråga. Nuförtiden har Uppsalas universitetsbibliotek hela *Philosopher's Index* på en CD-ROM skiva och en omfattande litteratursökning tar inte mer än en halvtimme. Något att tänka på för en forskarstuderande som försöker läsa in sig på sitt avhandlingsämne!

Efter en inledande presentation av avhandlingens problemområde avser jag att gå igenom varje kapitel för sig. Mina anmärkningar och invändningar kommer att föras fram i anslutning till dessa kapitelgenomgångar.¹

Problemområdet

Avhandlingen utgår från en fråga: Kan moraliska uppfattningar rättfärdigas? Kan en persons moraliska övertygelser vara välgrundade?

När man talar om "rättfärdigande" ("justification") i samband med en uppfattning, en övertygelse eller ett ställningstagande, kan man mena åtminstone två olika saker: "praktiskt" rättfärdigande, eller "epistemiskt" sådant. Praktiskt rättfärdigande föreligger när det – *allt* taget i beaktande – finns goda skäl för personen att hysa eller acceptera uppfattningen ifråga. Epistemiskt rättfärdigande är mera selektivt. Här tar vi bara hänsyn till de skäl som talar för att uppfattningen är sann. Vi låter sanningen

vara den enda relevanta målsättningen och bortser från alla andra skäl som en person skulle kunna ha för att acceptera uppfattningen ifråga. Ett exempel kan belysa denna distinktion. Det kan mycket väl vara nyttigt för den nödstälde att hysa tillförsikt om en snar räddning. Denna tillförsikt är viktig för överlevnad och därför praktiskt välgrundad. Men den är inte epistemiskt välgrundad om räddningen är osannolik i termer av den evidens som personen ifråga förfogar över. Det är *epistemiskt* rättfärdigande som är föremålet för avhandlingen.

Epistemiskt rättfärdigande, såsom framgår av själva beteckningen, är intimt relaterat till kunskap (*episteme*). För att en uppfattning skall utgöra kunskap räcker det inte att den är sann; den måste dessutom vara välgrundad (rättfärdigad) – inte nödvändigtvis praktiskt utan just epistemiskt. Frågan om de moraliska uppfattningarnas epistemiska rättfärdigande hänger därför direkt samman med den klassiska frågan om den moraliska kunskapens möjlighet.

Det är endast uppfattningar som besitter sanningsvärde, som är sanna eller falska, som överhuvudtaget kan vara föremål för epistemiskt rättfärdigande. Det som epistemiskt rättfärdigas är uppfattningens sanningsanspråk, menar Tersman. Att moraliska uppfattningar kan vara sanna, att de besitter sanningsvärde, är som bekant en kontroversiell ståndpunkt. Författaren förutsätter

den emellertid i sin undersökning. Något han däremot inte förutsätter utan i stället vill ställa sig neutral till är hur sanningen i moralen skall förstås. I synnerhet vill han förhålla sig neutral i den stora striden mellan moraliska realister och anti-realister, av olika kulörer. Undersökningen tar inte ställning till frågan om moralisk sanning kan ges en realistisk tolkning, i termer av korrespondens med någon sorts moraliska fakta. Denna neutrala ansats utsträcks förresten till sanningsbegreppet i allmänhet (jfr s 12). Författarens ambition tycks ha varit att övertyga läsaren oberoende av vad denne har för filosofiska teorier eller fördomar om sanningens natur, och även oberoende av om denne överhuvudtaget har en bestämd sanningsteori.

Terminologi

Några ord om den terminologi jag använder. Det är svårt att hitta en bra uniform svensk motsvarighet till de i avhandlingen centrala engelska termerna "justification", "justify" och "justified". Jag har valt att översätta substantivet som "rättfärdigande", verbet som "rättfärdiga" men adjektivet som "välgrundad" eller bara "grundad". Jag får hoppas att detta språkbruk inte blir särskilt förvirrande.

En annan viktig familj av termer i avhandlingen är "coherence", "cohere", "coherent". Även här har jag valt att översätta termerna på ett icke-uniformt vis: "koherens", att

"hänga samman" eller "hänga ihop", och "koherent". Den i avhandlingen så viktiga termen "belief" har jag valt att omväxlande översätta som "uppfattning" eller "övertygelse".

Reflektivt ekvilibrium

För att nu återvända till den fråga vi har startat med: Kan moraliska uppfattningar epistemiskt rättfärdigas? Och hur skulle det gå till egentligen? Författaren vill i avhandlingen närmare undersöka en mycket inflytelserik teori om hur sådant går till: teorin om – eller, som författaren föredrar att kalla den, idén om – reflektivt ekvilibrium. Teorin ifråga har som bekant utvecklats av John Rawls, framförallt i dennes berömda bok *A Theory of Justice* från 1971, men även i ett antal artiklar av vilka den första utkom redan 1951 ("Outline of a Decision Procedure for Ethics", *Philosophical Review*, vol 60). I sin utformning av teorin för det moraliska området påverkades Rawls av liknande idéer inom vetenskapsteorin, särskilt i den utformning som dessa hade fått hos Nelson Goodman på 50-talet.

I en senare uppsats ("Kantian Constructivism in Moral Theory", *Journal of Philosophy*, vol 77 (1980), klargör Rawls att han inte uppfattar sin teori om reflektivt ekvilibrium som en teori om epistemiskt rättfärdigande: hans målsättning är i stället att förklara hur moraliska ställningstaganden kan

praktiskt rättfärdigas i en social kontext som kännetecknas av strävan efter ömsesidigt fördelaktigt och rättvist samarbete. *Theory of Justice* är mera otydlig på denna punkt: det framgår inte klart vilket sorts rättfärdigande Rawls är ute efter. Tersman är väl medveten om detta tolkningsproblem men för egen del och med tanke på de uppgifter han ställer sig väljer han att uppfatta teorin om reflektivt ekvilibrium som ett rent *epistemiskt* förslag – sedan får Rawls säga vad han vill!

Teorin om reflektivt ekvilibrium innehåller två komponenter: en beskrivning av en *process* eller en procedur för transformering av en persons ursprungliga moraliska övertygelser, samt en beskrivning av ett *tillstånd* som denna process så småningom tänks utmynna i. Processens input är en delklass av personens ursprungliga moraliska övertygelser: s k "considered moral judgments" – *genomtänkta moralomdömen*. För att ingå i denna delklass måste en moralisk övertygelse uppfylla ett antal villkor som alla har den karaktären att de förhöjer tilltron till övertygelsen ifråga: övertygelsen måste vara relativt stark och uppriktig, den får inte otillbörligen influeras av hänsyn till egenintresse eller av fördomar, och den får rent allmänt inte vara lätt att avfärda genom en hänvisning till någon brist i personens förutsättningar – en brist som gör misstag eller förvrängningar sanno-

lika. Genomtänkta moralomdömen kan förväntas företrädesvis gälla partikulära fall, verkliga eller blott hypotetiska. Men även mer generella moralomdömen kan tänkas ingå i den här delklassen.

Den av Rawls skisserade processen innebär att subjektet formulerar allmänna moraliska *principer* i sin strävan att förklara och rättfärdiga de genomtänkta moralomdömen som han utgår ifrån. Avsikten är att nå principer som harmonierar med genomtänkta moralomdömen men som också är oberoende plausibla. De principer som subjektet identifierar kan emellertid visa sig stå i konflikt med några av hans moralomdömen, något som föranleder ett behov av modifieringar. I vissa fall kan det vara rimligt att modifiera principer, i andra fall kan det vara lämpligare att ändra på omdömen, och ibland gör man bägge typer av anpassningar. Denna process av ömsesidig anpassning pågår tills man har nått ett jämviktstillstånd – ett koherent system av principer och omdömen som Rawls kallar för ett reflektivt ekvilibrium. Processen är inte mekanisk och inte heller deterministisk: dess input bestämmer normalt inte slutresultatet på ett entydigt sätt. Icke desto mindre hävdas det att de moraliska övertygelser som ingår i det reflektiva ekvilibriet är välgrundade: dessa övertygelser ömsesidigt stödjer och rättfärdigar varandra.

En viktig restriktion på den just skisserade processen är att de fram-

tagna principerna själva skall vara oberoende plausibla. Varifrån får de detta status? Ett näraliggande svar är att principerna är plausibla om de kan stödjas med allmänna filosofiska argument – om de kan i någon mening förankras i sådana generella bakgrundsteorier som, såg, teorier om moralens natur, om vårt mänskliga predikament, om vad det innebär att vara en agent, om viljefrihet, personlig identitet, osv. Norman Daniels som har vidareutvecklat Rawls' tankar anser att dessa *bakgrundsteorier* bör ingå som ett ytterligare explicit input i den process som leder till reflektivt ekvilibrium – vid sidan av moralomdömen, och på lika villkor. Därigenom stärks principernas relativt oberoende ställning gentemot moralomdömena. Men om bakgrundsteorierna explicit dras in, kommer även de att kunna påverkas och modifieras under anpassningsprocessen. Det resulterande slutställandet – ett koherent system av moralomdömen, moraliska principer och bakgrundsteorier som alla stödjer varandra – kallar Daniels för ”wide reflective equilibrium”.

I ett appendix diskuterar författaren, delvis i Daniels' efterföljd, hur Rawls' eget moraliska system, såsom det framställs i *A Theory of Justice*, kan tolkas som ett försök att etablera ett sådant brett reflektivt ekvilibrium. I fortsättningen kommer jag emellertid inte att beröra denna del av avhandlingen.

Koherentism

Teorin om reflektivt ekvilibrium kan ses som en tillämpning av allmänna koherentistiska idéer på det moraliska området. Varje komponent i systemet vinner rättfärdigande genom sina relationer till de andra komponenterna – genom det evidentiella stöd som de andra komponenterna förlämnar den. För att ta ställning till idén om reflektivt ekvilibrium vill författaren därför diskutera den koherentistiska ansatsen i allmänhet. Denna diskussion upptar huvuddelen av avhandlingen.

Med koherentism menas här en ståndpunkt enligt vilken en övertygelse kan vara välgrundad endast i den mån som den får stöd från andra övertygelser. Och dessa övertygelser bör i så fall själva vara välgrundade. Eftersom övertygelse-systemet bara har ett ändligt antal element, måste det innebära att rättfärdigande så att säga går i cirkel: Om man betraktar de övertygelser som stödjer en given övertygelse, och sedan de övertygelser som stödjer dessa övertygelser, osv, så råkar man förr eller senare ut för en upprepning: samma övertygelse dyker upp på nytt. I själva verket måste varje gren i detta ”övertygelsesträd” uppvisa sådana upprepningar. Koherentisten är emellertid beredd att acceptera sådana cirkulariteter i rättfärdigande: han förnekar att det rör sig om onda cirklar.

De klassiska företrädarna för koherentism har funnits inom den idealistiska traditionen: Författaren

nämner i detta sammanhang Blanchard och Ewing. Teorin har sedan förts fram av vissa logiska empirister, först och främst av Neurath. Nuförtiden har den flera anhängare och förekommer i många olika versioner. Betydande namn i sammanhanget är Laurence Bonjour, Keith Lehrer och Donald Davidson. Den sistnämnde utgör en viktig inspirationskälla för författaren.

Fundamentism

Det konkurrerande alternativet till koherentism brukar kallas för "foundationalism". Den motsvarande svenska beteckningen, "fundamentism", har myntats av Lars Bergström (i hans utmärkta lärobok om värdeteori). "Fundamentism" låter ovanligt och därför något klumpigt men den alternativa termen "fundamentalism" hade varit ett mindre lämpligt val, med tanke på dess religiösa associationer. Vad som utmärker den fundamentistiska ståndpunkten är att den postulerar *grundövertygelser*, övertygelser som stödjer andra övertygelser men som själva är välgrundade utan att de behöver stödjas på ytterligare övertygelser. Existensen av sådana grundövertygelser gör det möjligt att undvika cirklar i rättfärdigande.

På vilket sätt kan en grundövertygelse vara välgrundad? I princip kan vi tänka oss två alternativa svar på denna fråga. Enligt "rehabilismen", eller "tillförlitlighetsteorin", är en övertygelse välgrundad genom att den har uppkommit hos subjek-

tet via en tillförlitlig process, dvs en process av den karaktären att de övertygelser som den brukar leda till för det mesta är sanna. En sådan process behöver inte gå via några andra övertygelser. Det enklaste exemplet är varseblivning tolkad som en kausal process i vilken det varseblivna förhållandet orsakar en övertygelse hos subjektet att förhållandet ifråga är förhanden. En sådan observationsövertygelse är alltså välgrundad genom en i förhållande till subjektet extern kausal mekanism. Den vore välgrundad även om subjektet själv inte hade varit medvetet om att hans övertygelse *har* orsakats genom en tillförlitlig mekanism, dvs även om subjektets observationsövertygelse inte hade haft stöd från andra övertygelser.

Den vanligaste invändningen mot tillförlitlighetsteorin riktar sig just mot denna externa karaktär hos det fundamentistiska rättfärdigandet: Hur kan en övertygelse rättfärdigas av något externt, av något som subjektet inte behöver ha epistemisk tillgång till?

Det andra fundamentistiska alternativet, och historiskt sett det mest inflytelserika, innebär att grundövertygelserna *antingen* antas utgöra sitt eget stöd – vara själv-evidenta – *eller* också tänks stödjas på något internt hos subjektet, på ett subjektivt tillstånd eller en erfarenhet som själv inte är en övertygelse: t ex en sinnesförnimmelse. I den mån som sinnesförnimmelser

inte är övertygelser kan de stödja övertygelser utan att själva behöva stöd. Bägge varianterna har sina kända problem: Självevidenta övertygelser, även om sådana skulle finnas, tycks vara för begränsade i sin räckvidd för att rättfärdiga resten av våra övertygelser. Och vad gäller sinnesförmågor har det hävdats att dessa måste tillskrivas ett kognitivt innehåll. De är därför i detta avseende inte väsentligt olika vanliga övertygelser och måste följaktligen själva i sin tur kräva stöd.

Författaren försöker emellertid inte tillbakavisa fundamentismen i sin avhandling. Hans målsättning är snarare att närmare analysera det koherentiska alternativet och visa dess livskraft. I stället för att angripa koherentismens konkurrenter vill han bemöta de invändningar som har riktats mot koherentismen.

Kap 1: Inledning

Som författaren påpekar (s 14) står epistemiskt rättfärdigande i intim relation till sanning. En övertygelse är epistemiskt välgrundad i den utsträckning som det är rationellt att omfatta den om ens målsättning är att hysa sanna övertygelser och undvika misstag. Hur skall vi i så fall gå tillväga för att värdera en teori om epistemiskt rättfärdigande, en teori som specificerar rättfärdigandekriterier eller metoder för rättfärdigande? En näraliggande strategi vore att undersöka om de övertygelser som uppfyller dessa

kriterier eller som nås via dessa metoder verkligen är sanna. Det naturliga tillvägagångssättet vore, med andra ord, att undersöka om teorin legitimerar övertygelser som vi oberoende av teorin omfattar – håller för sanna. Författaren avvisar emellertid strategin ifråga:

We could of course compare the beliefs picked out as justified by the theory with our own beliefs, but the outcome of such a test would not mean much unless we have reason to think our beliefs are epistemically justified. And this we cannot know unless we are already in possession of a justified account of epistemic justification (s 15).

Han föreslår i stället en alternativ strategi:

I will suggest an alternative view of how a theory of epistemic justification could be supported. The suggestion amounts to taking our actual argumentative practice – i.e. the methods and procedures we actually use in testing beliefs and theories – as primary, in the sense that theories of epistemic justification are 'tested' against it. A theory of epistemic justification is plausible insofar as it accounts for, or rationalizes our practice (s 15).

Tersmans förslag inbjuder till frågor. För det första: Varför kan den senare strategin inte utsättas för samma sorts invändning? Vad har vi

för skäl att tro att våra egna procedurer och kriterier för rättfärdigande – som här används som jämförelseobjekt – är korrekta? Om vi inte kan veta att våra övertygelser är välgrundade, hur kan vi veta att de kriterier och metoder med vilkas hjälp vi når och bedömer våra övertygelser förtjänar tilltro?

För det andra: det finns en tredje strategi som förefaller åtminstone lika lovande som de två som författaren skisserar. Vi har bestämda föreställningar om hur världen är beskaffad. Och är den beskaffad som vi tror, så följer det att vi kan förlita oss på vissa metoder och processer för kunskapsgenerering. Vår världsbild implicerar att dessa metoder och processer är tillförlitliga i den meningen att de vanligen genererar sanna övertygelser. Det förefaller därför rimligt att utgå från denna vår världsbild när vi tar ställning till teorier om för epistemiskt rättfärdigande. Grovt uttryckt, våra övertygelser är välgrundade i den mån som vi har skäl att tro att de har tillkommit genom processer som framstår som tillförlitliga givet vår bild av världen.

Är en sådan strategi sämre än den som författaren föredrar? Den borde väl framstå som rätt naturlig för en person som tycks hysa sympati för en ”naturalistic’ approach to epistemology” (s 15).

Kap 2: Koherens

I kapitel 2 tar sig författaren an den för en koherentist centrala analytiska

frågan: Vad menas egentligen med koherens? I litteraturen finns två sätt att närma sig denna fråga, vilka av Laurence Bonjour har kallats för den ”globala” och den ”lokala” ansatsen. Den globala ansatsen innebär att man undersöker koherens som en egenskap hos hela övertygelsesystemet. Den relevanta frågan här är: Vad innebär det att tillskriva koherens åt ett system eller en mängd av övertygelser? Den globala ansatsen blir problematisk om den gör anspråk på att klargöra vad det innebär att en övertygelse är välgrundad. Den är alltså problematisk om den kombineras med ett antagande att en övertygelse som subjektet hyser är välgrundad i så måtto som subjektets hela övertygelsesystem är koherent. Som Tersman påpekar är en sådan ståndpunkt ohållbar. Den innebär ju att olika övertygelser som alla ingår i samma koherenta övertygelsesystem måste vara *lika* välgrundade – en orimlig konsekvens! Dessutom implicerar denna ståndpunkt att en övertygelse aldrig kan vara välgrundad om den ingår i ett system som råkar vara inkoherent, t ex i ett system som någonstans innehåller en logisk motsägelse; även om denna motsägelse föreligger på en punkt som är fullständigt irrelevant för övertygelsen ifråga.

Därför väljer författaren i stället den lokala ansatsen, där den centrala frågan är: Vad innebär det att en övertygelse sammanhänger med

subjektets andra övertygelser? Det är alltså fråga om koherens betraktad som en *relation* mellan en övertygelse och andra övertygelser. Tanken är att ju starkare eller bättre denna koherens är desto mer välgrundad får övertygelsen anses vara.

Den lokala ansatsen har på senare tid förfäktats av bl a Keith Lehrer. Författaren redogör för, utan att ta ställning till, Lehrers något invecklade analysförslag. Han påpekar endast att Lehrers analys vilar på ett svårtolkat primitivt begrepp "förnuftigt acceptans". I stället presenterar författaren en egen analys, som emellertid dels är minst lika komplicerad som Lehrers, dels är uppenbarligen ofullständig – som författaren själv medger, och dels innehåller flera problematiska primitiva begrepp. De viktigaste av dessa är *giltigt argument* ("valid justificatory argument" eller blott "argument"), *tillgänglighet* ("accessibility") hos en sanning för ett subjekt, samt *därför-förhållandet* som består mellan två övertygelser, när den ena omfattas av subjektet därför att han omfattar den andra.

Jag har inte för avsikt att här redogöra för hela analysen, men vill bara antyda några punkter som blir viktiga för fortsättningen.

(1) Ett argument kan vara giltigt utan att ha en deduktiv karaktär; det avgörande är att slutsatsen framstår som trolig eller sannolik givet premisserna.

(2) Ett nödvändigt men inte till-

räckligt villkor för att en övertygelse p skall vara välgrundad är att den i agentens övertygelse-system backas av ett (giltigt) argument, vars premisser i sin tur alla backas av argument, vilkas premisser igen backas av argument, osv ad infinitum. Ett argument som har en sådan oändlig uppbackning kallar författaren för ett *C^* -argument*. Förekomsten av ett sådant argument är emellertid inte ett tillräckligt villkor för rättfärdigande, ty subjektets övertygelse-system kan ju också innehålla diverse argument *mot* övertygelsen ifråga, eller mot de olika premisser som förekommer i C^* -argumentet eller i argumentets uppbackning.

(3) En viktig roll i författarens argumentation spelar begreppen *C -mängd* och *C^* -mängd*. Vi kan grovt förklara dessa som följer: Pondera att vi för en given övertygelse p plockar ur varje argument för p inom subjektets övertygelse-system en godtycklig premiss q (q får så att säga representera det relevanta argumentet); och sedan för varje sådan premiss q och varje argument för q , om något sådant finns, plockar vi igen ur detta argument en godtycklig premiss q' ; sedan gör vi en motsvarande utplockning ur varje argument för q' , och så vidare. Hela den utplockade övertygelsemängden utgör då en C -mängd för p . Beroende på hur vi gör våra utplockningar kan vi givetvis få olika C -mängder. Om vi i det första utplockningssteget bara tar

hänsyn till sådana argument för p som utgör C*-argument och ignorerar andra, men sedan fortsätter som tidigare (dvs tar hänsyn till alla argument för varje utplockad premiss), får vi i stället något som författaren kallar för en C*-mängd för p. Givetvis, även när det gäller C*-mängder, kommer det normalt att finnas flera sådana mängder för en och samma p (såfort det åtminstone finns en mängd av denna typ) beroende på att utplockningen av de representativa premisserna kan ske på olika sätt.

Det är oklart varför Tersman i konstruktionen av en C*-mängd först bara tar hänsyn till C*-argument för p, men i fortsättningen tar hänsyn till alla argument för de utplockade premisserna – även sådana argument vilkas premisser i sin tur saknar uppbackning. Det förefaller ju som om själva poängen med en C*-mängd borde vara att den till skillnad från en C-mängd aldrig innehåller återvändsgränder: övertygelser för vilka subjektet saknar några argument överhuvudtaget. Men denna poäng, om den nu är en poäng, missas med författarens nuvarande definition. Jag skulle därför vilja föreslå att definitionen av en C*-mängd modifieras på ett sådant sätt att man på varje steg i konstruktionen bara tar hänsyn till C*-argument.

Författaren menar nu att övertygelsens koherens med subjektets andra övertygelser lämpligen kan mätas med storleken på övertygel-

sens C-mängder samt C*-mängder. Om någon av C-mängderna eller C*-mängderna för p är relativt liten till sin omfattning talar det för att den krets av övertygelser som utgör en uppbackning för p är ganska begränsad: den utgör bara en begränsad och isolerad delklass av subjektets totala övertygelsystem. Men i så fall blir p:s koherens med det totala systemet mindre och dess rättfärdigandegrad lägre. Om däremot alla C- och C*-mängder för p är mycket omfattande, blir dess rättfärdigandegrad större: p visar sig vara djupt förankrad i subjektets övertygelsessystem.

Denna idé är författarens sätt att uttrycka den klassiska koherentistiska tanken att cirkularitet i rättfärdigande är acceptabel så länge cirkulärerna är tillräckligt stora.

Det är emellertid svårt att förstå varför författaren väljer *två*, så nära besläktade, kriterier på koherensgrad. Varför bedöms koherensgraden dels i termer av C-mängder och dels i termer av C*-mängder? Läsaren blir något förvirrad, särskilt när skillnaderna mellan dessa kriterier inte kommenteras i avhandlingen. Är anledningen att författaren själv har varit osäker i fråga om det rätta kriteriet?

Ett mera djupgående problem i sammanhanget gäller *s k onda cirkular*. Att det föreligger en ond cirkel i argumentationen, att man förutsätter det som skulle bevisas, är en vanlig invändning som vi använder oss av när vi kritiserar resonemang,

tanke-system och teorier. Jag antar att även koherentister tycker illa om onda cirklar, även om de menar att allt rättfärdigande är ytterst en cirkulär verksamhet. Men vari består skillnaden mellan en ond och en godartad cirkel i så fall? Är det bara fråga om storlek? Är det bara så att ju större cirkel, desto mindre ond är den? Det saknas en explicit diskussion av denna fråga i avhandlingen.

Att jag undrar om storleken kan vara avgörande beror på parallellen med oändlig regress. Inte alla former av sådan regress anses vara elakartade. Exempel: oändlig regress i orsakskedjan. Men om en oändlig regress är elakartad eller ej kan ju inte bero på dess längd; längden är ju densamma i alla regresser – oändlig.

Kapitel 2 avslutas med en diskussion av den koherentistiska karaktären hos teorin om reflektivt ekvilibrium. Författaren argumenterar för två teser: För det första, att teorins specifika utformning, t ex dess tonvikt på principformulering, på moralomdömenas genomtänkta karaktär, på ömsesidig anpassning, etc, utmärkt väl kan förklaras om vi tolkar teorin som ett uttryck för en koherentistisk ansats till rättfärdigande, som ett systematiskt försök att höja koherensgraden för våra moraliska uppfattningar. För det andra, att de kriterier och metoder för rättfärdigande som teorin om reflektivt ekvilibrium formulerar väl stämmer överens med vårt mo-

raliska resonemangspraxis, med de kriterier och metoder som vi faktiskt använder oss av när vi resonerar i moraliska frågor.

Införande av moraliska principer utgör som bekant ett viktigt led i den procedur som leder till reflektivt ekvilibrium. Författaren argumenterar för att moraliska principer ur koherentistiskt perspektiv är helt oundgängliga komponenter i jämviktstillståndet. De är tack vare principer som våra moraliska uppfattningar kan bilda ett sammanhängande system. Utan principerna skulle de mindre generella moralomdömena sakna epistemiskt rättfärdigande. Författaren skriver:

By contrast, imagine a person whose moral judgments are exhausted by a set of particular judgments about different concrete cases. None of her moral belief(s) seems to cohere to any extent with her system. (s 50)

Är principerna verkligen så oundgängliga för koherens som författaren tror? Vad sägs om försök att utveckla *kasuistisk* etik där principerna lyser med sin frånvaro? Enligt Albert Jonsen och Stephen Toulmin (i *The Abuse of Casuistry*, 1988) kan den roll som normalt spelas av principer övertas av paradigmatiska fall. När vi gör en moralisk bedömning av ett enskilt fall, vägleds vi av de likheter som föreligger mellan detta fall och ett antal "paradigm cases", i vilka det inte råder något tvivel om vad som är

den korrekta moraliska bedömningen. Detta komplicerade system av starkare och svagare likheter, som kan dra åt olika håll, förklarar bedömningen av det enskilda fallet. Likhetsrelationerna, eller kanske vår perception av dessa likheter, åstadkommer koherens i vårt system av moraliska bedömningar utan att några generella principer behöver introduceras och tillgripas. Det kan därför ifrågasättas om en koherentist måste svälja den starkt principorienterade teorin om reflektivt ekvilibrium som den är – med hull och hår.

Kap 3: Om de icke-moraliska övertygelsernas roll för de moraliska övertygelsernas rättfärdigande

Detta kapitel följer flera olika trådar. Författaren diskuterar bl a följande frågor: (1) de empiriska hjälppremissernas roll, (2) status hos filosofiska bakgrundsteorier, (3) de icke-moraliska övertygelsernas immunitet mot moraliskt grundad revision, (4) subjektets egna kriterier på koherens och epistemiskt rättfärdigande.

(1) Måste de empiriska hjälppremisserna som förekommer i ett moraliskt argument vara välgrundade om slutsatsen skall vara välgrundad? Svaret blir jakande, i linje med författarens allmänna teori om koherentistiskt rättfärdigande som har presenterats i det föregående kapitlet.

Antag, till exempel, att vi argumenterar för en moralisk princip P

genom att anföra att denna princip implicerar de moraliska omdömen som vi faktiskt faller om vissa partikulära fall. Givetvis följer dessa moralomdömen ur den generella principen endast i närvaro av empiriska hjälppremisser. De senare beskriver de aspekter hos de partikulära fallen som gör den generella principen tillämplig. De empiriska hjälppremisserna måste då enligt författaren själva vara välgrundade om vårt argument skall ge oss anledning att acceptera P (sid. 55).

Detta är viktigt för författaren bl a i samband med en ståndpunkt som han för fram i avhandlingens sista kapitel. Där försöker han visa att moraliska uppfattningar rent allmänt besitter en relativt låg grad av rättfärdigande, men att detta speciellt gäller sådana moraliska principer som för sin tillämpning förutsätter avancerade empiriska hjälppremisser – premisser som är svåra att rättfärdiga. Detta gäller i synnerhet klassisk utilitarism. När jag t ex tror att en viss handling i det långa loppet kommer att maximera människornas lycka, så är det ju ytterst sällan som jag har tillräckligt på fötterna. Det är ytterst sällan att en sådan empirisk uppfattning är välgrundad. Om jag därför anser att handlingen ifråga bör utföras så utgör detta moralomdöme inget stöd för den utilitaristiska principen, ty den empiriska övertygelsen om handlingens lyckobringande konsekvenser är inte välgrundad (jfr s 122.)

Jag har svårt att acceptera författarens resonemang. Tänk på följande analogi. Antag att en lingvist vill formulera grammatiska principer för sitt språk genom att utgå från sina grammatiska intuitioner om de enskilda språkliga satserna. Han betraktar olika satser, av vilka han bedömer en del som grammatiskt korrekta och andra som inkorrekta, och visar att dessa intuitioner kan härledas ur en allmän grammatisk princip. Givetvis behöver han för denna härledning som empiriska hjälppremissor beskrivningar av de olika satserna. Antag nu, något orealistiskt, att denne lingvist har vissa lässvårigheter: Rätt ofta händer det att han läser satserna fel. Följaktligen blir hans satsbeskrivningar otillförlitliga – hans empiriska hjälppremissor är inte välgrundade. Men innebär detta att den av honom uppställda grammatiska principen saknar stöd i hans grammatiska intuitioner? Det betvivlar jag. Dessa intuitioner har ju tillkommit *på basis* av hans läsning av de relevanta satserna, och då spelar det ingen större roll att han har läst dem fel. Han kan ha fel i sina grammatiska intuitioner om de partikulära satserna, för han läser ju satserna fel. Men den generella principen som förklarar dessa intuitioner *givet* hans läsning av satserna tycks ändå få stöd.

Är det annorlunda i det moraliska fallet? Min tro att en viss handling maximerar den sammanlagda lyckan kan vara ogrundad, men min mora-

liska bedömning att handlingen bör utföras kan ändå stödja den utilitaristiska principen, i den mån som denna princip förklarar denna bedömning givet min tilltro till handlingens lyckobringande effekter.

Mot mitt resonemang skulle Tersman visserligen kunna invända: Vad som i detta fall stödjer principen är inte den empiriska fallbeskrivningen E i konjunktion med den moraliska fallbedömningen M, utan snarare det villkorliga påståendet "Om E, så M". Och denna villkorssats kan vara välgrundad och därigenom stödja P utan att E och P är välgrundade.

Men kan man då inte hävda att vad som stödjer en moralisk princip alltid är just sådana villkorssatser – att detta gäller även de moraliska principer som inte behöver särskilt avancerade empiriska hjälppremissor? T ex principer av den enkla dekalogtypen. Och i så fall: utilitarism tycks inte vara svårare att rättfärdiga än andra moraliska principer.

Möjlig respons: Men en enkel dekalogprincip kan backas med *flera* argument; den kan stödjas inte bara av en villkorssats "Om E, så M", utan även av en moralisk fallbedömning M i konjunktion med en empirisk premiss E. Svar: Varför skulle sådana ytterligare argument öka rättfärdigandegraden? De skulle kanske tänkas göra det om vi antog moralisk realism. Då skulle vi kunna hävda, *pace* Gilbert Harman, att en direkt moralisk fallbedömning via en tillförlitlig process kauseras

av ett moraliskt faktum som består i att fallet ifråga besitter den moraliska egenskap som det tillskrivs i bedömningen. Men Tersman vill ju ställa sig neutral till realism-anti-realismdebatten! Dessutom sympatiserar han med Harmans skepticism (jfr *The Nature of Morality*, Oxford UP, 1977) vad gäller föregivna kausala mekanismer som skulle kunna generera moraliska övertygelser från moraliska fakta (se t ex ss 117ff samt 73ff).

(2) Författaren visar, med hjälp av ett utförligt exempel, hur filosofiska bakgrundsteorier påverkar valet av moraliska principer. Det exempel som väljs är Parfits teori om personlig identitet, enligt vilken personens identitet över tiden inte är något irreducibelt faktum. Den är snarare ett ytfenomen som kan återföras på likhetsrelationer mellan de olika stadierna i personens liv. Därigenom blir även distinktionen mellan olika personer, mellan mig själv och andra, inget irreducibelt och fundamentalt faktum. Enligt Parfit talar denna teori för en moral av ett utilitariskt snitt – en moral enligt vilken förluster för en person kan kompenseras av större vinster för de andra. Författaren instämmer, med vissa kvalifikationer, men hävdar att påverkan också kan gå åt andra hållet: moraliska principer, uppbackade av genomtänkta moralomdömen, kan få en att revidera sina filosofiska bakgrundsteorier; en antiutilitarist som Rawls kan ha anledning att förkasta den Parfiska

idén om personlig identitet som ett ytfenomen. Filosofiska ställningstaganden är inte tillräckligt väl-etablerade för att vara immuna mot revision på moraliska grunder.

(3) Däremot menar författaren att en sådan immunitet mot moraliskt grundad revision tillkommer flera av våra empiriska övertygelser, såväl observationsövertygelser som vetenskapliga hypoteser. Anledningen är att "our empirical evidence for such beliefs is likely to be overriding" (s 73).

Här inställer sig emellertid genast en undran: hur blir det då med empiriska övertygelser för vilka vi har en mycket begränsad empirisk evidens? Menar författaren att sådana övertygelser får modifieras så att de stämmer överens med våra moraliska uppfattningar? (En ståndpunkt som förefaller vara något kontrainuitiv, för att uttrycka det mildt.) Om inte, om även sådana empiriska övertygelser skall vara immuna mot moral, hur förklaras detta faktum av koherentismen?

Tersman skulle visserligen kunna svara: Även om den föreliggande empiriska evidensen är begränsad, kan vi undersöka saken närmare \neg samla ytterligare evidens. Därför är det oklokt att ta till en moraliskt grundad revision om man i stället kan skaffa ytterligare empirisk evidens. Men vad händer om vi *inte kan* skaffa ytterligare empirisk evidens? Står det då oss fritt att anpassa de empiriska övertygelserna till moral?

(4) Bland de filosofiska bakgrundsteorierna i subjektets system av övertygelser kan finnas hans teori om kriterier för epistemiskt rättfärdigande, förutsatt att han har en sådan. Om det är en koherens-teori, kan den tänkas formulera bestämda kriterier på koherens. Antag nu att vi vill bedöma om subjektets olika övertygelser är välgrundade. Skall vi då utgå från vår teori om epistemiskt berättigande eller från hans? Dessa två kan ju mycket väl vara olika och leda till motstridiga bedömningar. Skall vår bedömning vara externalistisk (ske utifrån våra bedömningskriterier) eller internalistisk – utifrån subjektets egna kriterier? Författaren väljer den externalistiska ansatsen; den internalistiska lösningen möter enligt honom allvarliga svårigheter. I synnerhet kan det ju hända att subjektets koherens-kriterier är självvederläggande: applicerar man dem på dem själva visar det sig att deras koherensgrad med subjektets övriga övertygelser är låg.

Men vad händer om subjektets kriterier i stället är självbekräftande? Vad händer om dessa kriterier när de appliceras på sig själva uppvisar en hög grad av koherens med resten av systemet? Och vad händer om subjektets teori om epistemiskt rättfärdigande inte ens är koherentistisk men ändå framstår som rättfärdigad när den appliceras på sig själv?

Författaren inser att hans externalistiska lösning är problematisk

(s 78). Som vi kommer ihåg förefaller externalism vara den svagaste punkten hos den fundamentalistiska tillförlitlighetsteorin ("reliabilism"). Externalism innebär ju att subjektet självt är oförmögen att korrekt avgöra om hans övertygelser är välgrundade. Och nu visar det sig att författarens egen antifundamentalistiska teori om epistemiskt rättfärdigande råkar ut för samma malör!

Det bör här påpekas att författaren tvivlar på att koherens-teorin är klart bättre än "reliabilism":

Critics [of reliabilism] usually appeal to different internalist intuitions ..., but I agree with Jonathan Dancy [*Introduction to Contemporary Epistemology*, Blackwell, Oxford 1985, p 136] in thinking that there seems to be no decisive argument on either side (s 90).

Hans försiktighet på denna punkt är förstälilig i ljuset av att hans egen ansats, i likhet med reliabilism, uppvisar externalistiska element.

Koherentismen hotas förresten av den externalistiska faran även på andra grunder än de ovan nämnda. Att bedöma koherensgraden hos en partikulär övertygelse kräver uppenbarligen en stor överblick över hela övertygelsesystemet – en överblick som subjektet mycket väl kan sakna. Subjektets förmåga att bedöma övertygelsens epistemiska rättfärdigande i koherentistiska termer kan följaktligen vara mycket begränsad.

Kap 4: Konservatism

Konservatismprincipen är ett postulat som av en del kommentatorer har uppställts som en viktig oberoende restriktion på den process som leder till reflektivt ekvilibrium – en restriktion som är mer eller mindre oberoende av kravet på koherens. Författaren beskriver principen ifråga så här:

Consider again the procedure of reflective equilibrium ... An essential element of this procedure is often held to be a kind of conservatism. The initial moral beliefs, and her varying degrees of confidence in these beliefs, is usually held to play a decisive role. The adjustment decisions necessary for a person to achieve coherence ... should be made on the basis of her confidence in the beliefs involved (s 87).

En del kommentatorer har dessutom tänkt sig att kvaliteten hos den process som leder till reflektivt ekvilibrium inverkar på rättfärdigandegraden hos de övertygelser som ingår i det resulterande jämviktstillståndet. För att de ingående övertygelserna skall vara välgrundade räcker det inte att de uppvisar intern koherens. De måste *dessutom* ha tillkommit genom en rätt sorts process; t ex genom en serie övertygelseförändringar i vilken subjektet har följt konservatismprincipen.

Författaren ställer nu två frågor:

(1) Är processens kvalitet relevant för slutresultatets rättfärdigande?
(2) Är konservatismprincipen en viktig oberoende processrestriktion? Bägge frågorna ges *nekande* svar. Vad gäller den första frågan bemöts den (s 89f) med en internalistisk respons, som ju är naturlig för en rättrogen koherentist: Vad som är relevant för de resulterande övertygelsernas rättfärdigande är inte hur dessa övertygelser faktiskt har uppkommit utan vad subjektet *tror* om deras tillkomst. Om övertygelserna i slutsystemet skall vara välgrundade måste de *inom* systemet stödjas av en övertygelse att de har uppkommit på ett tillfredsställande, tillförlitligt sätt. Denna övertygelse bör givetvis själv vara välgrundad inom systemet. Det är inte processens kvalitet utan en välgrundad tro på processens kvalitet som är väsentlig för slutproduktens rättfärdigande.

Vad gäller den andra frågan menar författaren att konservatism i vilket fall som helst inte får ses som en målsättning som *konkurrerar* med strävan efter koherens. Han polemiserar (s 92f) mot Gilbert Harman (*Change in View*, MIT Press, 1986) enligt vilken strävan efter koherens ibland får ge vika för vår konservativa strävan att minimera förändringar. Om vi bara brydde oss om koherens skulle vi enligt Harman inte ha något emot att uppge våra övertygelser när vi upptäcker konflikter dem emellan. Vi skulle inte vara angelägna att

behålla så många övertygelser som möjligt. Vårt övertygelsesystem skulle då ohjälpligt utarmas, något som förefaller orimligt med tanke på vår övergripande strävan efter sanning och information. Författaren menar att Harmans argument är förfelat. Harman utgår från en överförenklat syn på koherens; han tar inte hänsyn till att koherens minskar när övertygelsesystemet minskar i omfattning. Författarens teori om koherens implicerar att ett koherent system uppvisar hög grad av komplexitet; ju fler komponenter som kopplas samman desto större koherens. I frånvaro av en sådan komplexitet, blir ju C- och C*-mängderna för de olika övertygelserna för små.

Författaren går längre än så i sin nedvärdering av konservatismprincipen. Av vad som sagts ovan framgår att konservatism på sin höjd är en sekundär målsättning, som är lexikalt underordnad koherenskravet. Den är desutom en målsättning som bara har en mycket liten roll att spela i den process som leder fram till reflektivt ekvilibrium (s 91). Det som får en att tro att konservatism är viktig i samband med övertygelseförändring är en föreställning att en konflikt i våra övertygelser ofta kan lösas på olika sätt: koherens kan nås antingen genom en liten förändring på ett eller ett par ställen, eller genom en stor förändring – genom lämpliga modifierationer på många olika håll i systemet. Koherenskravet räcker

inte för att avgöra hur vi skall förfara. Det är då som konservatismprincipen tänks komma in genom att den kräver att övertygelseförändringen skall vara så liten som möjligt. Författaren menar emellertid att det bara är en illusion att tro att vi kan *välja* mellan små och stora övertygelseförändringar. En stor övertygelseförändring är något som står utom räckhåll: vi kan inte genomföra den genom ett frivilligt beslut. Vi är med andra hur som helst hänvisade till små lokala förändringar.

Man kan emellertid undra om författaren inte undervärderar konservatismmålsättningen. Sist och slutligen är ju även koherens bara en instrumentell målsättning i den epistemiska processen: Vad vi ytterst är ute efter är sanning, så mycket sanning som möjligt med tanke på att vi samtidigt vill undvika misstag. Men om sanning är det yttersta målet i denna process så är det ju inte konstigt att konservatism framstår som en viktig härledd målsättning, vid sidan av koherens. Är jag övertygad om p vill jag ju behålla denna övertygelse helt enkelt därför att jag tror att p är sant. Och ju mer jag tror på p:s sanning, ju starkare min övertygelse är, desto mer vill jag behålla den, precis som konservatismens säger. Med andra ord, konservatism är en målsättning som vi kan direkt härleda från den yttersta målet för den epistemiska processen.

Det finns en ytterligare omstän-

dighet som talar för konservatism. När två övertygelser, p och q, konflikterar med varandra och en av dem måste uppges, är det normalt relativt lätt för mig att bedöma om jag hyser större tilltro till p eller till q. Och det är just en sådan information som behövs för mitt val givet att jag tillämpar konservatism-principen. Tillämpade jag i stället koherenskriteriet, hade jag behövt ta ställning till frågan om det är p eller q som bättre hänger samman med mina övriga övertygelser. Men sådant kräver stor överblick och kan vara svårt att ta ställning till. Ur rent pragmatisk synpunkt förefaller det därför rimligt i många fall att låta sig vägledas av konservativa överväganden snarare än att maximera koherens.

Kap 5: Om förhållande mellan koherens och sanning

I detta kapitel diskuterar författaren en klassisk invändning mot koherentistiska teorier om epistemiskt rättfärdigande, en invändning som ifrågasätter kopplingen mellan koherens och sanning. Om sanning inte själv definieras i koherentistiska termer, något som författaren inte vill förutsätta, vad finns det då för skäl att tro att övertygelser som uppvisar intern koherens är sanna? Vad är det som säger att de inte tillsammans utgör en enda stor sammanhängande illusion? Denna invändning, som av författaren kallas för "the truth objection", försöker man ofta stödja genom att peka på

möjligheten av flera oförenliga men internt koherenta övertygelse-system. Radikalt oförenliga övertygelse-system kan var för sig vara lika koherenta. Men de övertygelser som ingår i dessa oförenliga system kan ju inte alla vara sanna.

Hur oroande för en koherentist är denna föregivna möjlighet? Varför kan han inte erkänna att oförenliga men var för sig koherenta system av övertygelser är möjliga? En koherentist av Tersmans snitt hävdar ju inte att koherens *garanterar* sanning; koherenta övertygelser är välgrundade och därigenom *troligtvis* sanna men koherens ger oss ingen absolut försäkring mot miss-tag. Författaren menar emellertid att invändningen ändå skapar ett allvarligt problem för koherentister. Ty om, säg, p ingår i det ena övertygelse-systemet, och icke-p i det andra, så är såväl p som icke-p enligt koherentisten välgrundade och därmed troligtvis sanna. Men detta är ju omöjligt, ty för att vara troligtvis sant måste ett påstående vara mer sannolikt än sin negation (s 103).

Är detta verkligen ett allvarligt problem för en koherentist? Måste han hävda att en övertygelse som väl hänger samman med subjektets andra övertygelser är därmed troligtvis sann, eller sannolik, i någon absolut bemärkelse? Räcker det inte att hävda att denna övertygelse är sannolik ur subjektets eget perspektiv, dvs *givet* subjektets övriga övertygelser? Men vid en sådan relativ tolkning av sannolikhet finns

det ju ingen svårighet i antagandet att p är sannolik ur ett perspektiv, dvs relativt ett system av övertygelser, medan icke-p är sannolik relativt ett annat system av övertygelser. Det är bara om man går ifrån denna relativisering av sannolikhet som koherentismen får ett problem på halsen. Författaren är faktiskt själv inne på denna lösning i sektion 5.2.2.

Men för säkerhetes skull vill han dessutom argumentera att den oroande möjligheten egentligen inte föreligger! Det kan inte finnas ett radikalt annorlunda men ändå in-ternt koherent övertygelse-system. Rättare sagt: ett sådant system kan inte *antas* existera. I synnerhet vill Tersman hävda att ju bättre p hänger samman med ett subjekts övertygelser desto mindre troligt det är att icke-p lika bra hänger samman med ett annat subjekts övertygelser. Denna tes formuleras på s 104 som "claim C1":

C1. The better p coheres with A's system, the less likely is it that there is another person, B, such that not-p coheres equally well with B's system.

Författaren går i själva verket längre än så. Om p utmärkt väl hänger samman med A's övertygelse-system, så är det inte bara osannolikt att B har en *välgrundad* tro på icke-p; det är också osannolikt att han *överhuvudtaget* har denna övertygelse, hur ogrundad den än skulle vara. Detta mera extrema påstående

formuleras på samma sida som "claim C2":

C2. The better p coheres with A's system, the less likely is it that there is another person who believes not-p.

I fortsättningen kommer jag emellertid att koncentrera mig på Tersmans argumentation för C1, dels därför att C1 är mera relevant för hans försvar av koherentismen och dels därför att Tersmans argument för C1 är enklare och därigenom något lättare att ta ställning till.

Tersman ger sitt argument för C1 i två olika versioner, men påpekar att dessa två bara är olika varianter av samma argument. För enkelhets skull tar jag bara upp den första versionen. I denna version bygger hans argument för C1 på två premisser. Den första förekommer på s 105 under beteckningen "A2":

Premiss 1 (A2): The better p coheres with A's system, the greater must the difference be between A's and B's systems, in order for not-p to cohere equally well with B's system.

Premiss 1 kan enligt författaren ses som ett adekvanskriterium på varje rimlig analys av koherensbegreppet och han tror att hans egen analys uppfyller detta kriterium. Om den gör det eller ej är emellertid något svårt att ta ställning till. Som vi kommer ihåg är Tersmans analys av koherens ofullständig. Premiss 1 involverar dessutom ett nyttillkom-

met och oanalyserat komparativt begrepp "större differens". Denna nykomling får bara en mycket kortfattad förklaring. Vi får veta (s 105) att:

The "difference" between the systems of A and B is a matter of degree. It depends on the extent to which A and B hold beliefs with the same propositional contents (i.e. to what extent they hold the same beliefs).

Allt annat lika, ju färre övertygelser det är som är gemensamma för de bägge systemen desto större differens.

Den andra premisen i argumentet baseras på sk *meningsholism*, en ståndpunkt som har förfäktats av först och främst Donald Davidson. Denna ståndpunkt formuleras på s 106:

The second thesis is a holistic view of meaning, or rather of the propositional content of beliefs. Whether a belief with a certain content can reasonably be attributed to a person depends, on this view, on what else she believes. For each of her beliefs, its 'subject matter' is determined by the rest of her beliefs.

Även om meningsholism tillsynes bara är en tes om hur övertygelser kan *tillskrivas* (attribueras till) en person, får den vidare implikationer när den, som författaren antar, kombineras med en form av behaviorism, eller verifikationism,

beträffande utsagor om mening eller innehåll hos övertygelser. En person antas hysa exakt de övertygelser som han rimligtvis kan tillskrivas av en utomstående uttolkare på basis av en allmänt tillgänglig behavioristisk evidens. Mening och intensionalitet överhuvudtaget är till sin natur intersubjektivt tillgängliga därför att intensionalitetens huvudsakliga medium – språket – är en intersubjektiv, social företeelse. Det finns alltså inget glapp mellan subjektets verkliga övertygelser och de övertygelser som denne kan tillskrivas av en utomstående. Denna verifikationism, som har förfäktats av bl a Quine och Davidson, kallar författaren för "the extensionalist theory of meaning" – den extensionalistiska meningsteori.

Varken denna teori eller meningsholismen ges ett explicit försvar i avhandlingen. Författaren säger sig förutsätta dem i sin argumentation. Meningsholismen roll i argumentet klargörs på s 109:

It simply makes no sense to attribute a belief with a specific content to a speaker, whether or not we think it is true, unless it is assumed that she holds a vast number of other beliefs that we actually share. The notion of two persons agreeing or disagreeing about some specific issue, while agreeing about everything else is unimaginable.

Detta ger oss argumentets andra premis (s 110):

Premiss 2: [Provided that A believes p,] the greater the difference is between A's and B's systems, the less plausible is it to attribute either p or not-p to B.

Argumentet går nu till så här (s 110). Ju bättre A:s övertygelse p hänger samman med A:s system, desto större differens måste det föreligga mellan A:s och B:s system om B:s övertygelse att icke-p skall hänga lika väl samman med B:s system (Premiss 1). Men ju större denna differens mellan systemen, desto mindre plausibelt det blir att tillskriva B *någon* åsikt om p överhuvudtaget, givet att A tror p (Premiss 2). Desto mindre plausibelt blir det därför att i synnerhet tillskriva B åsikten att icke-p. Antagandet att B hyser en övertygelse att icke-p som stämmer med B:s system lika väl som p gör med A:s system blir därför mer och mer implausibelt ju bättre p stämmer med A:s system. Vilket skulle bevisas.

Det är svårt att ta ställning till detta argument bland annat därför att det inte är klart hur meningsholismen skall tolkas. Meningsholismen relaterar meningshållet i en given övertygelse X till andra övertygelser som agenten hyser. Agentens övriga övertygelser har inverkan på detta innehåll – en *varierande* inverkan givetvis. Vissa övertygelser är viktigare för innehållet hos X, andra mindre viktiga. Å andra sidan påverkas även kohe-

rensgraden hos en övertygelse av andra övertygelser hos subjektet. Även här är det fråga om en varierande påverkan. Vissa övertygelser påverkar koherensgraden hos X i större utsträckning än andra. Vi kan alltså tala om två sorters påverkan på X som de andra övertygelserna utövar i varierande grad: dels innehållspåverkan (eller meningspåverkan om man så vill), dels koherenspåverkan. Nu förefaller det mig som om dessa två typer av påverkan inte behöver gå helt hand i hand. En övertygelse kan ha en betydande koherensinverkan på X men mindre innehållsinverkan, eller omvänt. Exempel: Anta att subjektet säger sig tro att han har en flaska Bordeaux hemma, och låt X vara den övertygelse som han ger uttryck åt i detta yttrande. Hans övertygelse att Bordeaux är ett rött franskt vin som passar till mörkt kött och vinner på lagring har en relativt stor inverkan på innehållet i hans övertygelse X, men däremot en relativt begränsad inverkan på X:s koherensgrad. Å andra sidan är subjektet säker på att han hade köpt några flaskor Bordeaux vid sitt senaste besök på systemet. *Denna* övertygelse ökar betydligt koherensgraden hos X men den tycks sakna någon större inverkan på X:s innehåll.

Om koherens- och innehållsinverkan inte går hand i hand så går inte författarens argument igenom. Om p väl hänger samman med A:s system och icke-p med B:s, så

måste dessa system rejält skilja sig åt vad gäller de övertygelser som har stor koherensinverkan på p och icke-p. Men innehållsinverkan hos dessa särskiljande övertygelser kan ju vara mindre än deras koherensinverkan. Den differens som råder mellan systemen behöver därför inte vara av ett sådant slag att den skulle göra det implausibelt att tillskriva B övertygelsen att icke-p givet att A hyser övertygelsen att p.

Om jag får tillåta mig en personlig reflektion, har jag haft stora svårigheter med detta kapitel. Författaren förefaller här argumentera för mycket uppseendeväckande och extrema teser med hjälp av tillsynes enkla och slående argument. Men när man börjar gräva i det som sägs blir man mycket osäker dels på tesernas egentliga innehåll och räckvidd, dels på argumentens struktur och hållbarhet. Det blir mer och mer snårigt. Under mitt läsning av kapitlet kom jag ibland att tänka på följande dagsvers av den utmärkte Kajenn:

Filosofism

Med ordens hjälp har mången tanke
lotsats
från sats till motsats
när andlig energi och möda satsats
på en debattsats.
Blir då vår slutsats
att den för otillbörligt våld har
utsatts,
eller att vad som vederbörligen har
ansats
var blott en ansats?

Ja, sådant kan man utan tvivel fråga sig om man vill plåga sig.

Kap. 6: Om de moraliska övertygelseernas rättfärdigande

Här knyts trådarna tillsammans. Författaren har tidigare argumenterat att teorin om reflektivt ekvilibrium kan förstås och försvaras ur ett allmänt koherentistiskt perspektiv på epistemiskt rättfärdigande och att detta allmänna koherentistiska perspektiv självt är hållbart. Ur teorin om reflektivt ekvilibrium följer att moraliska uppfattningar kan rättfärdigas.

Emellertid vill författaren nu visa att rättfärdigandegraden för moraliska uppfattningar måste vara relativt låg. Den är *särskilt* låg för sådana moraliska system som utilitarism, vilka kräver avancerade empiriska hjälppremisser för moralisk argumentation. Denna tanke har vi redan tagit upp i samband med kapitel 3. Men författaren vill också argumentera för att moraliska uppfattningar överlag, av vilken sort de än vara månde, måste besitta en relativt låg koherensgrad och därmed en låg grad av rättfärdigande.

Författaren anför, såvitt jag förstår, tre argument för denna ståndpunkt. Det ena av dem är en variant av Gilbert Harmans välkända argument from *The Nature of Morality*. Som bekant hävdar Harman att moraliska övertygelser, till skillnad från empiriska övertygelser, inte tycks kunna rättfärdigas genom hän-

visning till kausala mekanismer som kopplar övertygelsens förekomst till dess faktueella innehåll. Vi kan inte förklara den moraliska övertygelsens förekomst som en kausal effekt av dess sanning (s 117ff).

Det andra argumentet (s 116) utgår från den relativa vaghet som utmärker de flesta, om inte alla, moraliska uppfattningar. Vaga uppfattningar brukar vara svårare att stödja med goda argument och därigenom är de svårare att rättfärdiga.

Det tredje argumentet slutligen, som jag tänker uppehålla mig vid, bygger på författarens analys av koherensbegreppet, och särskilt då på tanken att koherensgraden hos en övertygelse är beroende av storleken hos dess minsta C-mängd eller C*-mängd.

Författaren påpekar att subjektets moraliska övertygelser normalt utgör en mycket begränsad delklass av subjektets totala övertygelse-system. Skulle man nu kunna visa att varje moralisk övertygelse har en C-mängd som själv bara består av moraliska övertygelser, så har man därmed visat att varje moralisk övertygelse har minst en liten C-mängd. Och då följer det att koherensgraden hos varje moralisk övertygelse är relativt liten.

Det gäller alltså att bevisa följande: För varje moralisk övertygelse p kan man konstruera en rent "moralisk" C-mängd, dvs en C-mängd som bara består av moraliska övertygelser. Författaren visar (s 117)

att så måste vara fallet om vi bara gör följande antagande: "[Every] argument for a moral belief contains at least one moral premise". Ty då kan vi ju konstruera en moralisk C-mängd för p genom en lämplig utplockningsprocedur där vi i varje argument för p plockar ut en moralisk premiss som den premiss som får representera argumentet i mängden, sedan gör likadant med varje argument för dessa premisser, och så vidare. Därigenom kommer vi i vår utplockningsprocedur aldrig behöva ta in några icke-moraliska övertygelser. (Samma sorts resonemang kan användas för att visa att varje moralisk övertygelse har åtminstone en liten C*-mängd, om den har någon C*-mängd överhuvudtaget.)

Men varför skall vi acceptera författarens antagande att varje argument för en moralisk uppfattning måste innehålla en moralisk premiss? Ett sådant antagande vore rimligt om Tersman bara accepterade *deduktiva* argument som giltiga. Som han emellertid själv påpekar kan ett giltigt argument mycket väl vara icke-deduktivt. Vad är det då för fel med ett argument som t ex ser ut så här: "Om du fortsätter att sparka på Kalle gör du honom illa och han blir ledsen. Dessutom blir du själv ledsen om Kalle blir ledsen. Du bör därför sluta sparka på Kalle". Såvitt jag förstår har vi här ett utmärkt argument för en moralisk slutsats från rent empiriska premisser!

Att man skulle kunna tänkas lägga till en moralisk premiss i stil med "Man bör inte göra folk illa och göra dem ledsna, särskilt om man själv också blir ledsen" hjälper inte. Den extra premissen behövs inte för att göra slutsatsen trolig. De ursprungliga premisserna räcker gott.

Notera att om det finns ett enda argument för en moralisk övertygelse p vars alla premisser är välförankrade i den meningen att de har idel stora C-mängder, så följer det

att p också är välförankrad i samma mening. (Om argumentet ifråga dessutom är ett C*-argument, så gäller samma sak C*-mängder.)

Det är nu dags att sluta denna trevande resa genom Tersmans tankevärld. Men innan jag gör det vill jag understryka att jag har funnit hans bok innehållsrik, skarp-sinnig och rent allmänt imponerande. Det har varit roligt och givande att få följa Tersman på hans äventyr.

Wlodzimierz Rabinowicz

1. Jag vill gärna tacka flera av mina vänner och kolleger för nyttiga råd och synpunkter. Särskilt tack vill jag rikta till Gustaf Arrhenius, Lars Bergström, Krister Bykvist, Sven Danielsson, Sten Lindström, Hans-Ingvar Roth, Rysiek Sliwinski, Jan Österberg, samt – inte minst – Folke Tersman.